

ב"ה, גליון מט תשרי תשמ"ב
וועד העולמי ללימוד תורה לשמה
ובזכות זה נזכה להגאולה שלימה בקרוב בב"א
מערת אליהו, חיפה, ארץ ישראל

ספר יערות דבש
חלק ראשון - דרוש ח'

זזהו מאמר חז"ל [נדריים לח.]. מתחילה ניתנה תורה למשה לבדו, והוא נהג טובת עין להנחיל לישראל, ולכך נקראת תורת משה, ולכך משה מתדבק בכל לומדי תורה לשמה, ולא עלתה נשמתו למעלה, רק תמיד שרשה דבוק עם נשמת צדיקים ותלמידי חכמים, וזהו [דברים לד, ו] ולא ידע איש את קבורתו, כי הוא קבור בגולה עם כל חכמי הדור, ולכן כל תלמיד חכם נקרא משה, וזהו מאמר הפסוק [דברים לד, ז] משה לא כהתה עינו ולא נס ליחה

תוכחת מוסר מהגאון זצ"ל ובו הספד על חכם אחד

בז' אדר תקל"ה בק"ק מיץ

נעים זמירות אמר [תהילים צ] תפלה למשה איש האלהים וכו' ובמדרש זש"ה זרח השמש ובא השמש, לא שקעה שמשו של משה עד שזרחה שמשו של יהושע, ולהבין מה ענין זה להך דתפלה למשה, נקדים מה שכתב בגמרא דסוטה [דף ג ע"ב] משה היכן מת, בחלקו של ראובן בנבו, והיכן קבור, בחלקו של גד, דכתיב כי שם חלקת מחוקק ספון, מן ראובן

עד גד ד' מילין, מי הוליכו לשם, אלא משה מת מוטל בכנפי שכינה, ומלאכי השרת אמרו צדקת ה' עשה ומשפטיו עם ישראל עכ"ל. ויש להבין מה זו קושיא מי הוליכו, הלא הרבה שלוחים למקום, וברוח פיו יוכל לברוח אפילו אבן דומם מסוף עולם עד סופו, וגם מה התירוץ דמוטל בכנפי שכינה ומלאכי השרת אומרים צדקת ה' עשה וכו'. מה ענין להך קושיא דמי הוליכו ד' מילין:

אמנם נראה, דידוע דקב"ה קברו למשה, דכתיב ויקבור אותו, ודעת מהרש"א בסנהדרין [דף לט.]. דלכך נקבר מה', הואיל ולא ידע איש את קבורתו, ולזאת חשב מהרש"א דהיה מת מצוה הואיל שלא היו לו קוברים זולת ה', אבל כפי הנראה ממשנה דסוטה [דף ט ע"ב] לא מן השם זה נתעסק עמו הקב"ה, רק הואיל ונתעסק בעצמות יוסף, ולא היה גדול בישראל ממנו, לכך נתעסק עמו ה', וצ"ל דמחמת לא ידע איש את קבורתו עדיין היה יכול לקבור אותו בן אדם, ואחר כך להתעלם מקום קבורתו כדאמרינן [שם יג ע"ב] דהיה סימן בתוך סימן, ומכל מקום אי אפשר לדעת קבורתו, והיה מפלאות מעשה ה' כי נורא הם, רק היה לכבודו הואיל ונתעסק בעצמות יוסף כנ"ל, ואם כן אינו בכלל מת מצוה, וכבר ידוע [עירובין יג, ב"ק פא.]. דמת מצוה קונה מקומו, ור"ע שהיה מוליך מת מצוה ממקומו למקום קבורה, אמרו לו כל פסיעה ופסיעה כאילו שופך דם, ודרשינן במדרש [מס' שמחות ומס' דרך ארץ ועיין תוס' כתובות יב. ד"ה מבטלין] צדקת ה' עשה, וכי היה משה במדבר יכול לעשות צדקה, הלא היה להם מן ובאר ולא חסרו דבר, אלא צדקה עשה שלקח עצמות יוסף, והם הלכו אחר ביזה. ובזה יובנו דברי הגמ', דודאי אין קושית הגמ' מי הוליכו, דלא נעלם מגמ' דהרבה שלוחים למקום, רק השאלה דסבירא ליה כמהרש"א, דלכך נקבר מה' היותו מת מצוה, אם כן הקושיא עצומה מי הוליכו, דמת מצוה קונה מקומו, ועל זה השיב הגמרא דלכך היה מת מוטל בכנפי שכינה, לא מטעם מת מצוה, רק מלאכי השרת אמרו הטעם צדקת ה' עשה וכו' והתעסק בעצמות יוסף וכו' ולא היה בגדר מת מצוה, ושפיר היה יכול להוליך גופו מחלק ראובן לחלק גד: ובזה יובן מדרש הנ"ל, כי המפרשים הקשו משה אמר סבור הייתי או בי או בך, ועכשיו ראיתי שהם גדולים ממני וממך, הרי שנדב ואביהוא הם גדולים ממשה ונשמתם באה לתוך פנחס כנודע, אם כן היה פנחס גדול ממשה, ואיך אמרו שלא היה בישראל גדול ממשה. ונראה כך, באמת משה חשב כך הואיל ונקדש המשכן בנדב ואביהוא ולא בו, שהם

מכובדים יותר ממנו, אבל באמת לא כן היה, כי לא אפשר שימות משה ונקדש המשכן על ידו כי עדיין לא היה זמן זריחת שמשו של יהושע, כי היה צריך ראשון שימוש כל מ' שנה טרם הגיעו למעלה זו למלאות מקום משה מבחר יצורים, ואם כן לא היה אפשר לשמשו של משה לשקוע, וזו כוונת מדרש הנ"ל דדרש במדרש איש אלהים, פטרון, ר"ל איש חשוב שאין למעלה ממנו אלא אלהים, וקשה הא איכא פנחס שהיתה בו נשמת נדב ואביהוא שהיו גדולים ממשה, ועל זה אמר המדרש לא כן הוא, כי אין יקר ביצורים למעלה ממשה, והא דלא נתקדש בו המשכן, משום דכתיב וזרח השמש וכו' שלא שקעה שמשו של משה עד שזרחה שמשו של יהושע, ולא היה אפשר למות קודם וא"ש:

והנה יום זה חושך ואפילה בעונותינו הרבים, אשר נסתלק בו מחמד עינינו רוח אפינו משיח ה' אשר אמרנו בצלו נחיה, וכל הקורות והרפתקאות דעדו עלינו הכל היו בסיבתו, כאשר האריך בזה זקני הגאון בעל מג"ע, חובה עלינו לשום על לב ולצער להוריד כנחל דמעה, ובפרט בזמנים כאלה אשר בעונותינו הרבים דלו וגם נעו ישראל, ואין לך יום שקללתו מרובה משל חבריו בעונותינו הרבים, כי שמועות רעות ובהלות שמענו, כי הרב הגדול המופלא מוה"א אברהם פאפארש רב דטיפליץ הלך לעולמו בעונותינו הרבים בלי זרע כלל, ומי יחוש לו חוץ ממני אשר טפחתיו ורבייתו, כי ממש נתגדל בין ברכי ויצק מים על ידי ותורתי בתוך מעיו, והיה כל עסקו בתורה ובחכמה ויראה, על זאת ידו וירדו עינינו דמעה, כי אבדנו בשנה זו אבירי ישראל, איך אבדו גבורים ויאבדו כלי מלחמה, ווי ווי אבדו ישראל בשנה הלזו גבורי תורה, ואיך אתנחם בראותי כי בעלי חכמה אשר אמרתי יהיו לאנשי חיל לקום בעד העם ולהיות להם למורה לצדקה ובאורם יהיה ליהודים לאורה, נאבדו נאספו תמו בעונותינו הרבים, ומחדש לא נשמע אשר יציץ ציץ פרח שושן עדות ללמד אשר נאמר זה יהיה לעם ויזל מים מדליו להשקות צאן ברהטים, ואם כן איך אוכל להמלט נהי ובכי, וברוך השם שיש עוד תורה בישראל ללמד חוקים ישרים ומשפטים צדיקים, אבל אני חושש מה יהיה דורות הבאים, וכי בהמה ירעו איכה ירעו הצאן ישראל על משכנות הרועים, כי אין גדיים בעו"ה, ה' ירחם עמו כי לא אלמן ישראל:

אבל הסיבה והטעם בעו"ה שנתמעט התורה הוא מה שאכתוב בזה הדרוש, ובאמת ימים אלו, ימי ששון כמאמרם [תענית כט.]. משנכנס אדר מרבים בשמחה, כי החודש נהפך כדכתיב [אסתר ט, כב] והחודש אשר

נהפך, וכן דרש בירושלמי, אבל בעונותינו הרבים, ערבה כל שמחה ונהפך לאבל חגיגו, ואיך אשמח בפורים בזכרי הר ציון, המה בתי כנסיות ובתי מדרשות שוממים, ודרכי תורה - הם דרכי ציון, ציוני הלכה - אבילות, שעיקר שמחת פורים הוא בתורה דכתיב [שם ח, טז] ליהודים היתה אורה, זו תורה, ואף המן שמח שנפל הפור בירח שמת בו משה, כי אז נסתמו מעיינות החכמה, וכמאמר חז"ל [תמורה טו ע"ב] כי שלשת אלפים הלכות נשתכחו בימי אבלו של משה שהוא בחודש זה, ולכך שמח, כי ידע כל זמן שיש בישראל תורה, לא תהיה ידו עושה תושיה, ותורתינו היא חיינו ושלימות נפשינו:

והנה סיבת מיעוט התורה הוא שפלות התורה, כי בעונותינו הרבים, מבזים מאוד ללומדי תורה, והיקרים המסולאים בפז, נחשבו לנבלי חרש מעשה ידי יוצר, ובעו"ה מאוד בזויים בעלי תורה בעיני עמי הארצות, וילעיבו במלאכי אלהים בעלי תורה, ובאמת העוסק בתורה בזמן הזה הוא מקבל שכר למאוד, כי ודאי אי אפשר לחושדו בשום פנים, כי בעו"ה שבע כל ימיו בוז וקלון, מי יש בכם מבקש להשיא בתו לבחור מופלא בתורה, כולי האי ואולי האי, אם יש לו ממון ושאר תוארים, אשר לא יאמרו כי היותו בעל תורה הוא חסרון ומעוות לא יוכל לתקן, אבל שיאמרו, ראה זה עשיר בדעת ועני בממון, אתן לו בתי לאשה, דבר זה לא יראה ולא ימצא, ואין תקוה לבחור להנשא לאשה, כי כאשר נושא אשה אין לו במה להתפרנס, כי בעו"ה אין קהלה שיש לה בית מדרש, שיתפרנסו מקופת הקהלה לומדי תורה לשם שמים, והלא חובה על עיר לזון דיינין, ואל ישעו בדבר שקר כי בעו"ה נתמעטה קופת הקהל, כי אילו יצמצמו בהוצאות שאינם צריכים, מה שעושים בריבוי נרות שלא לצורך, ובשבועות בבתי הכנסת וכדומה, ורוב תכשיטין לספרי תורה כפרוכת ומעילים יותר מדי, היו יכולים להספיק כמה לומדים, הלא כל התורה הוא כספר חתום מבלעדי תלמידי חכמים:

יאמרו נא מצוה אחת הכתובה בתורה אשר אינה צריכה פתרון מתלמיד חכם, ועיקר התורה, בתורה שבעל פה, כי תורה שבכתב היא רמזים וסימני דאורייתא, ועיקרה התורה שבעל פה הנמסרת לחכמי דור, להורות על פי התורה, אשר נמסר לנו מחכמי הדור מעתיקי שמועה תורה שבעל פה, ואם כן עיקר חיינו ושלימות נפשנו תלוי בלומדי תורה שבעל פה, וזהו כוונת חז"ל (לא ידעתי מקומו לפי שעה) מכה אשר לא כתובה זו מיתה של תלמיד חכם, כי עיקר שבר בהעדר התלמיד חכם היא מחמת

התורה שבעל פה, ואילו לא היה תורה שבעל פה רק הכל בכתב, לא היו צריכין לתלמידי חכמים כל כך, כי הכל אמור עם הספר וכל יודעי לשון עברי יבחינו הדין והדת, לכך עיקר המכה תלוי בזה שלא נכתבה כל התורה, ועיקר חסר מספר, וזהו מכה אשר לא כתובה:

ועוד בזה, כי כבר פירשו במה שאמרו [שבת קא ע"ב] משה שפיר קאמרת, כי תלמידי חכמים בכלל נקראים משה, והוא כי כבר פירשו במה שאמרו [תענית ה ע"ב] יעקב לא מת [זוהר א' לז.], משה לא מת, והיינו כי נשמתם ונפשם לא נסתלקו למעלה, רק הם מתקשרים עם נשמות החיים להגין על הדור, וביחוד משה נשמתו ונפשו תמיד נקשרת עם חכמי הדור ואדוקה בהם, נפשו קשורה בנפשם, כי הוא מקור החכמה והמדע והתבונה בתורה, שהיא ממרום קדשו, אשר ה' יערה רוח ממרום על לומדי תורה, הוא למשה לבד, כי הוא עיקר הצינור המקבל חכמות אלהים, ועל ידו יושפעו לישראל להיות נשמתו כלולה בהם, וזהו מאמר חז"ל [נדרים לח.]. מתחילה ניתנה תורה למשה לבדו, והוא נהג טובת עין להנחיל לישראל, ולכך נקראת תורת משה, ולכך משה מתדבק בכל לומדי תורה לשמה, ולא עלתה נשמתו למעלה, רק תמיד שרשה דבוק עם נשמת צדיקים ותלמידי חכמים, וזהו [דברים לד, ו] ולא ידע איש את קבורתו, כי הוא קבור בגולה עם כל חכמי הדור, ולכן כל תלמיד חכם נקרא משה, וזהו מאמר הפסוק [דברים לד, ז] משה לא כהתה עינו ולא נס ליחה וכו' ויבכו אותו ישראל ל' יום, דיש להבין מה ביקש הכתוב בזה התואר למשה אם כהתה עינו או לא, ולמעלת יקר משה מבחר כל היצורים, ירום ונשא ממלך מלכי המלכים, תואר זה שפל ופחות למשה מאוד מאוד:

אבל הענין, כי קשה איך לא בכו ישראל על משה יותר מל' יום, ואם על רבינו הקדוש אמרו [כתובות קג ע"ב] דהו ספדי ליה י"ב חודש, והטעם כי אמרו [שבת קנב ע"ב] תוך י"ב חודש נשמת צדיק עולה ויורדת, כי יש לנשמה קצת דביקות עם הגוף וקשה לה לפרוש לגמרי מן הגוף, אף כי הגוף עולם חשוק ובעולם הנשמות כולו אור, ולכך אמרו [קהלת ז, א] ויום המות מיום הולדו, כי גם בלידה יקרה כן לתינוק, המוטל במעי אמו במקום חושך ואופל צר, עד שצריך להיות מקופל כפנקס, ושורה במקום צואה ודם, ובבואו לעולם, מקום מרווח בהיכל מלך, באויר צח וטוב, היה אמון עלי תולע ומרבדים, מכל מקום צועק, וכמה ימים שמונח ממש כאבן דומם, לרב צערו ופרידתו ממקום שהיה, וגלל כן אמרו חז"ל [כתובות קי

ע"ב] אף מנוה רעה לנוה יפה בודק, וכן במותו מכל מקום דבוק וכרוך עם הגוף י"ב חודש ועולה ויורד, והוא ענין הספד שלנו, כי על ידי קול בכי והספד שלנו העולה למעלה, הנשמה מתדבקת בו ועולה עמו:

ולכך אמרו [שבת קנג.]. אחים בהספד אי דהתם קאימנא, דהנשמה נאחזת בגוף וקשה לה ליפרד ולעלות אם לא על ידי הספד, ואמרו שם בגמרא [כתובות קג. עיי"ש היטב] דהוי ספדי ליה בלילה ואיכא דאמרי ביום. טעם מחלוקתם תלוי בכך במה שאמרו במדרש [ויק"ר כו, ז. ילק"ש שמואל א' כח רמז קל"ט] "ויבאו אל האשה לילה ויתחפש שאול וילך אל בעלת אוב" וכי לילה היה אלא אותה שעה היה להם אפלה כלילה ע"כ, וקשה, מה קושית המדרש וכי לילה היה, דלמא באמת לילה היה, וכן דרכן של כל הולכי בדרך לא ישר, וסטר אדמסאבא, להיות במחשך מעשיהם חשך ולא אור. אמנם כוונת המדרש כך, כי אמרו בגמרא דשבת [דף קנב:] דשאל האי צדוקי לר' אבהו, אמריתון נשמתן של צדיקים גנוזות תחת כסא הכבוד, אוביא טמיה היכא אסיק לשמואל בנגידא, ומשני תוך י"ב חדש הוה, שנשמתו עולה ויורדת, ומבואר בזוהר, ביום הנשמה למטה, ובלילה למעלה בצרור החיים במקום פקדון הנשמות, ואם כן אתי שפיר דיפה הקשה המדרש וכי לילה היה, דנשמת שמואל היתה למעלה, ולא היה אפשר לאוביא טמיה להעלותו, ולכך משני, דבאמת יום היה, רק היה יום חושך לשאול וכו' וא"ש, ולדעת זו היה הספידו של רבינו ביום, כי אז נשמתו למטה, רואה בצער הגוף והספידוהו לעלות למעלה, אמנם יש דיעה אחרת כי ביום הנשמה למעלה ובלילה הנשמה למטה, ולכך אמרו לאיכא דאמרי דהוי ספדי לרבי בלילה. סוף כל סוף הקושיא במקומו איך לא ספדו למשה רק ל' יום:

אבל התירוץ מבואר, כי ההספד הוא להעלות נשמת צדיק מאתנו לשרשו, אבל משה, נשמתו תמיד שוכנת אתנו ואצלנו, ומתדבקת תמיד עם חכמי הדור, להאיר לנו ולהיות לנו לעינים, ולהשגיח עלינו, כי הוא רועה נאמן ובכל צערנו לו צער, כאשר מבואר בפיוט תענית אסתר, שמשה געה ובכה לבטל הגזירה מהמן, והוא המשקה העדרים ועדרי הצאן ומימיו מי חיים מהקודש יצאו להשקות לנו תמיד, ולכך אין צריך כל כך הספד, וזהו מאמר הקרא משה לא כהתה עינו, רצה לומר שלא סילק השגחתו מאתנו אף במותו, כי תמיד עינו על ישראל, ולא נס ליחו, הוא השקת מימיו, ולהראות אותנו כי תמיד עומד עלינו ומתדבק אתנו, ולכך משה לא מת כהנ"ל, ולזו לא בכו ישראל רק ל' יום, ולא היה צריך יותר, כי עודנו לא

מש מאתנו ומתדבק עם חכמי הדור וכולם בגדר משה, וזהו גם כן מ"ש [ב"ר נח, ב] עד שלא שקעה שמשו של משה זרחה שמשו של יהושע, דלכאורה קשה הא פני משה כפני חמה ופני יהושע כפני לבנה [ב"ב עה]. ומה ענין שמש ליהושע, אבל להנ"ל יובן, כי לא שקעה שמשו של משה כלל כי דבק עם יהושע ולא כהתה עינו כנ"ל:

וזהו מאמר הגמרא [מגילה יג ע"ב] בהמן ששמח שנפל פור בירח שמת בו משה (רבן), והוא לא ידע שבז' באדר מת משה, ובז' באדר נולד משה, וכבר הקשינו כמה פעמים, מה בכך שנולד בז' באדר, הלא תמיד אחר אחרון אנו הולכים, והמתענה יום שמת בו אביו משום ריע מזל, אף שבו ביום היה אביו נולד, מכל מקום מתענה בו, דמכל מקום דסוף הדבר שנתרע המזל, וגם יש לדייק באמרם ראשון בז' באדר מת ואחר כך בז' באדר נולד, איפכא הוה ליה לומר, בז' באדר נולד ובז' באדר מת, אבל הענין כך כי משה לא מת, ותיכף שמת תיכף נולד, בהדבקו בנשמת יהושע, וכן בכל דור ודור, ולכך אמרו, כי המן שמח כי חשב, בירח אדר נסתלק משה ואין כאן הגנה, ולא ידע שלא כהתה עינו כלל, כי תיכף שמת תיכף נולד, ונתעבר בנשמת יהושע ועדיין אורו קיים ומאיר לישראל, ולכך הקדים מיתתו ללידתו כסדר וא"ש:

אבל יש עוד פי' בזה, כי יש לדייק מה ביקש בגמרא, בז' באדר מת וכו' מה נפקה מינה, הלא המן לא דקדק על יום בחודש, רק על חודש, כי באדר מת משה, והוה ליה לומר סתמא, והוא לא ידע כי באדר מת ובאדר נולד, ואף שנולד איזה ימים מקודם או לאחר מכן, אבל כבר נודע מ"ש במדרש [ב"ר צו, ד] ויקרבו ימי ישראל, אמר הקב"ה ליעקב היום קובל עליך, חייך אתה שוכב ואין אתה מת, והדבר בעצמו תמוה. אבל כבר נודע כי היום יש לו צער ויגון באבוד בו צדיק, ראה במדרש מגילה [אס"ר פז, יג] כיצד נתרעמו הימים שלא יקרה בו איבוד ישראל ח"ו, וכן הדבר בצדיק שהוא שורש ישראל, ולעומת זה, ביום שמת בו רשע, יש ליום שמחה והוא יום ברכה שקרה בו אבוד רשע, והנה רבקה אמרה [בראשית כז, מה] למה אשכל גם שניכם יום אחד, כי עשו ויעקב ימותו ביום אחד, ובזה יש ליום שמחה מצד עשו ותוגה מצד יעקב ויצא שכרו בהפסדו, אך אם באמת יעקב לא מת, א"כ שמחה זו שמת עשו שמחה שלמה, ולא יוסיף עוצב עמו כי יעקב לא מת, וזהו מאמר המדרש, דהקב"ה אמר ליעקב, היום קובל עליך כי בסיבת איחור מיתתך, נתעכב מיתת עשו גם כן, והיום יושב ומצפה מתי יגיע היום ויאבד רשע זה מן העולם, רק קשה

מה זו שמחה הלא גם יעקב ימות ויש בו תוגה, וע"ז אמר חייך אתה חי ולא מת, וא"כ אין תוגה במיתתך, ולעומת זה שמחה במיתת עשו וא"ש: ומזה תבין, כי המן שפט, היות שירח אדר הניח שמת בו משה ולא ערער, שמע מיניה שמאוד ריע מזלא, וא"כ ודאי היה יכול לאבד בו ישראל, כי לא יהיה החודש מערער לבל יקרה בו כליון לישראל, כאשר עשו שארי חדשים כמבואר במדרש [שם], דאם יהיה מערער, היה מערער על מיתת משה שהוא שקול כנגד כל ישראל, אמנם באמת טעה, כי באמת חודש אדר ערער על מיתת משה, רק כל החדשים והימים ערערו לבל יקרה במ תוגה כזה למות משה, והיה משפט ה' בכך יום שנולד בו והיה שמחה ליום וירח ההוא, בו ביום ימות כדי שיקבל בו תוגה, כי את הטוב יקבל ואת הרע לא יקבל, אבל שארי ימים וירחים שלא קרה בהם שמחה בלידתו, גם במיתתו לא יקבלו תוגה, ולכך בז' באדר נולד ובז' באדר מת, ובאמת גם החודש והיום ערערו לבל יקרה בהם מיתת משה, אבל לא הועיל כמ"ש, אבל על כליון ישראל ח"ו, יערערו כמו שאר חדשים ויועיל לו כמו שאר חדשים, ונכזבה תוחלת המן בזה:

ולכך שימו על לב כמה רעה לישראל באבדן צדיק, וכמה טובה בלידת צדיק כי בו נכלל משה רבינו, וא"כ חובה עלינו לעשות תקנות להקים עמוד התורה ולגדל פרחי התורה, כי בכולם כלולה נשמת משה, ובעו"ה, ברואי צדיק תלמיד חכם מת, ודור יתום אין נצר משרשיו יפרה, אשר אמרנו זה יהיה לעם ויגדל בתורה, הוא בעיני כאלו מחדש ובימיו מת משה, ומתו מוטל לפני, אשר ראוי לעשות לו אבל יחיד, ולקונן בלב מר לאולת הזמן, אשר רואים ממש עולם חרב, ואין שם על לב לבנותו ולעשות לו תמכין:

כל ענין אחשורוש והמן היה מוסב על התורה, ואמרו [שבת פה.] ויתיצבו בתחתית ההד מלמד שכפה ההר כגיגית, מכאן מודעא רבה לאורייתא ואף על פי כן הדר קבלוהו בימי אחשורוש, ויש להבין ענינו, אבל להבין מ"ש [ישעיה נט. יג] יען כי נגש העם הזה בפיו ובשפתיו כבדוני, ולבו רחק ממני וכו', הנני יוסיף להפליא העם הזה הפלא ופלא ואבדה חכמת חכמיו ובינת נבוניו תסתתר, ואמרו חז"ל [איכ"ר א, לז] זו מיתת תלמידי חכמים, ויש להבין, מה זה עונש מדה כנגד מדה בשביל דבורם בפה ולא בלב, ימותו תלמידי חכמים:

אבל יש להבין גם כן, כי ידוע מה שאמרו במדרש [ש"ר פכ"ו, ב] היש ה' בקרבנו אם אין, אם יודע מה בלבנו נעבדהו ואם לאו לא נעבדהו, גם זה

לכאורה תמוה, וכי ח"ו נסתפקו דור המדבר בה' אם יודע מחשבת הלב, ואם הדברים כהווייתן הלא זו יותר מהמרי והבגידה מכל החטאים וסרחונות שנכתב בהם בתורה, ולא מצינו שהקפיד ה' ומשה על זה, וכבר אמרתי שהדבר הוא כך, כי ישראל שראו כבוד ה' במדבר, לא ראו עין בעין שכינת ה', רק מלאך ראו ובו היה שריית שכינה, וכן מתחילה כשנגלת השכינה למשה לא היה רק על ידי מלאך דכתיב [שמות ג, ב] וירא אליו מלאך ה' בלבת אש, וכן ישראל לא ראו רק מלאך דכתיב [שם יד, יט] ויסע מלאך ה' וכו', וכן תמיד לא ראו רק מלאך, ובו היה שריית שכינה, והיו ישראל מסופקים בזה, אם השכינה שורה בתוך המלאך, ואם כן הוא רק כמו מסך מבדיל, לבל יזונו עיניהם מהשכינה, כמו מסוה משה, או שאין שורה השכינה בקרבו, רק הוא שליח ה' ואמצעי בינם לבין ה', ואם כן היו ישראל מסופקים אם ישתחוו למלאך ההוא ולמולו, כי לא תתכן העבודה בלתי לה' לבדו, ואם אין השכינה בקרבו, הרי עון גדול להשתחוות למולו, ולכך ביקשו לנסות הדבר, כי ידוע, כי השם לבדו יודע מחשבות בני אדם מה שאין כן מלאכים, ולכך אמרו אם יודע מה בלבנו, על כרחך דהשכינה בקרבו, ואם כן נעבדהו ונשתחוה לו כי ה' בקרבו, ואם אין יודע, על כרחך דאין שכינה בקרבו רק מלאך מליץ בינותינו, ואם כן לא נעבדהו, כנ"ל בכוונת ישראל היה בזה לשם שמים, וזהו על נסותם את ה', ולכך לא נחשב להם לעון כי לא היה ברוחם רמיה:

והנה בטעות זו נלכדו כל הערב רב ונפתו אחריהם המוני עם מישראל, כי חשבו כי ה' לרוב מעלתו ויקר גדולתו, לא ישגיח בעצם בישראל להנחיל להם תורתו, כי אם על ידי מלאך כי הוא אמצעי, וזהו היה שרש חטאתם בעגל, שבקשו לעשות צורה לשור שבמרכבה, כי רצו שהחיות שהם סמוכים אל הכסא, הם יהיו האמצעי בינם לשכינה, ובחרו בצורה ההיא כי מן צורה ההיא יקבל שור שבי"ב מזלות, והוא מושל על מדבר, על כן נקראת [שמות טו, כב] מדבר שור, וחשבו שיהיה להם לעינים בחנותם במדבר, וכן במרגלים שכפרו ואמרו [במדבר יג, לא] כי חזק הוא ממנו, ודרשו [סוטה לח.]. כביכול בעל הבית אין יכול להוציא כליו משם, אשר לא יאומן על דור דיעה שיחשבו שבורא עולם, לא יהיה סיפק בידו לגרש קרוצי חומר אשר בעפר יסודם, אבל הוא הדבר, כי חשבו שהכל על ידי מלאך, וחשבו ששר ארצות חזק הוא מהמלאך ההולך לפנייהם במדבר, ולכן אמרו כי חזק הוא, היינו שר ארץ ישראל, ממנו, היינו מלאך ההולך לפנייהם במדבר, ולכך לא עבדו ה' בלב, כי חשבו שהכל על ידי מלאך

כדכתיב [תהלים עח, לו] ויפתוהו בפיהם וכו' ולבם לא נכון עמו, כי חשבו שהכל ע"י מלאך ומלאך אין מבין מה שבלבם, וא"כ אין פשע, ומזה פשה המרי בכל עון בית הראשון כי זנו מאחרי ה', והכל בטעות זו:

והנה ידוע [עיינן אס"ר ג, ט] כל מלך הנאמר במגילה סתם הוא מלכו של עולם, והמן כינוי לס"ם מקטרג על ישראל, וכאשר עברו ישראל והשתחוו לצלם בימי נבוכדנצר גבר כחו של ס"ם לקטרג על ישראל, ולכך [אסתר ג, א] אחר הדברים האלה גדל המלך את המן מעל כל השרים, וכל מלאכי השרת הסכימו עמו, אין דורש אין גם אחד ממש, וזהו וכל עבדי המלך כורעים וכו', והטעם כי כל תירוץ של ישראל היה, שלא היה רק לפנים, כמבואר בגמרא [מגילה יב.] - וזהו לא ידעו מלאכי השרת, כי הם אינם יודעים מה שבלבו של אדם, וא"כ לפי דעתם כפרו ישראל בעיקר וחייבים כליה, אבל מרדכי הקיש דלתי מעלה, כי ה' יודע מחשבות אדם, הוא ידע כי לב ישראל היה שלם עם ה' ולכך שמע בקול מרדכי ובטל גיאות המן, וא"כ בשעת מרדכי ואסתר, נגלה לישראל טעותם, והכירו וידעו כי לה' נתכנו עלילות ולא ע"י מלאך כי ה' בקרבם, ומזה הבינו כי אין לעבוד לה' רק בלב תמים, כי יודע מחשבות אדם, ולכך קבלו התורה בימי אחשורוש ועבדו ה' בלב תמים, ולכך אמרו כי התפלה בלי לב, אין הקב"ה בעצמו מקבלו. רק ע"י שליח מלאך, כי הם אינם מכירין בחסרון הכוונה, אבל תפלה בכוונת הלב הוא לה' לבדו, כי הוא מקבלה, כי הוא בוחן לבבות:

וכבר אמרו בכתובות [דף קד.] במיתת רבי, אראלים ומצוקים תפשו בארון הקודש, נצחו אראלים את מצוקים, כי מלאכי השרת ביקשו שימות רבי, והצדיקים ביקשו שיחיה, הרי כי רצון מלאכי מעלה, שימות צדיק ויהיה משכנו בתוכם, וא"כ אם אנו מתפללין שיחיה הצדיק, אם התפלה הולכת ע"י מלאך, אין קטיגור נעשה סניגור, ואיך יהיו הם מעלים התפלה לה' שיהיה הצדיק חי, והם רצונם שימות, אבל כשמתפללים בתום לב, ה' מקבל תפלתנו ותפלתנו בחיי הצדיק מקובלת, וזה מאמר הפסוק יען כבודני העם בשפתיו וכו' הואיל שתפלתם בלי לב, והיא ע"י מלאך לא נתקבלה התפלה ואבדה חכמת חכמים:

ואם זה דבר אמת מכוון בפסוק, יוצא לנו כי בעו"ה עיקר העדר תלמידי חכמים, הוא על ידי תפלתנו שאינה בכוונה רצויה בלי לב כלל, אוי לנו כי חטאנו, לא רחוק הוא מאתנו לקיימו ולעשותו בלב שלם ובנפש חפיצה כל המצוה כדקא יאות ובשלימות, וזה גורר שגם תפלות י"ח וקריאת שמע אינם בכוונה, ואנו שופכים דמים, ועקימת שפתיו בלי לב כזה הוי מעשה

לשפוך דם נקי, ובחטאתינו נעדרים צדיקים הרבה, הכל ע"י קלקול תפלתנו, וזה יצא לנו מרבוי אמירות תהלים ותחינות, בקשות ותהלים, כל ספר בכל יום, ועל זה נאמר [סנהדרין קט]. כל המוסיף גורע, ששגורה בפיהם, ולשונם ידבר כל היום, ולבבם בל נכון עמו בשום אופן, ואילו לא יתפללו בכל פעם רק תפלה המסורה מקדמונים ז"ל, מן ברוך שאמר עד עלינו, ואיזה מזמורי תהלים - אפס שיהיה בכוונה - היה יותר טוב ומקובל לה' לבדו ואין צריך למלאך מליץ בינותינו:

ובהך דהדר קבלוה יש להבין בו ענין אחר, במה שאמרו [שבת פח]. דאמר ה' אם אתם מקבלים התורה, מוטב, ואם לאו, שם תהא קבורתכם, דלמה יהיה כן, אם התורה חובת גברא וצריך אדם לשומרה, א"כ מה צריך קבלה מישראל, הלא הם מוכרחים ומצווים ועומדים לקיים מצות ה', הוא היוצר הוא המצוה, ואם היה רצון ה' לבלי מכריח ליצוריו על קבלת התורה, והיתה דעתו שיקבלום ברצון, אם כן מה זו שאמר, ואם לאו שם תהא קבורתכם, הלא אין לך אונס גדול מזה ומכריח לקבל התורה, וגם מה ראו ישראל מתחילה שלא רצו לקבל תורת ה', אשר כל חפצים לא ישוו בה, וגם טענת אומות העולם כמבואר בגמרא דע"ז [דף ב ע"ב] לכאורה טענה חזקה היא, כלום כפית עלינו הר כגיגית, ובאמת צריך טעם למה כפה לישראל ולא לאומות העולם, ולמה הדר קבלוה בימי אחשורוש:

אבל יובן ג"כ, כשנבין במדרש מגילה [אס"ר א, יג] כשבת המלך אחשורוש על כסא מלכותו, כתיב כי לה' המלוכה ומושל בגוים, ואת אמרת על כסא מלכותו, ותמה יפה ענף, מה קושיה היא זו, וכי בשביל שלה' המלוכה והוא מתנשא לכל ראש, לא יתכן לומר על מלך בשר ודם שיושב על כסא מלכותו, וכהנה רבות במקרא, ולא שאל כן, וכמו שאין פותר להקושיא אף לתירוץ אין פותר, וגם יש להבין מה שכתב במדרש [אס"ר י, יב] ומרדכי יצא מלפני המלך וכו' מלמד שנעשה מלך וכו', וגם בזה תמה היפה ענף וכי בשביל שיצא מלפני המלך בלבוש יקר כראוי למשנה למלך, נאמר שנעשה מלך. אבל עיקר הענין, דע, כי רבים מחכמי תולדה, ובראשם הראב"ע חושבים, כי יש כח במזל לגרום לאדם, כפי תולדה שלו, אם יהיה טוב או רע, גנב או צנוע כדמצינו בחכמי התלמוד [שבת קנו ע"ב] שאמרו הכלדיים ברוך גנבא יהיה [שבת קנו]. ומאן דבמאדים אשיד דמא וכו', וכן שפוט ישפטו בכל קורות הגוף, וכל נמוסו, שבתו וקומו, על פי גרם השמימי, אבל רבים ובראשם הרמב"ם חולקים

על זה, וטענתם דאם כן, אף אתה תפר יראה, ויש בזה ביטול לקיום התורה, ושכר ועונש להיות האדם מוכרח מפי המזל, ואם בעת לידתו גזר עליו המזל להרע, מה יעשה העני בזה, לקום נגד משטרי השמים:

ואמת כי תירצו, דאף כי יש בכח מזל לגרום לאדם סדר הנהגתו, מכל מקום יש כח באדם לעשות מול המזל, ולגבור חיילים ולעשות טוב, אף כי המזל בו לרוע, וזהו חלק אדם ממעל, לגבור על המזל בחכמתו ויראתו, אבל עם כל זה הקושיא במקומה, כי מכל מקום סיבה ראשונה לחטוא הוא המזל, ומה יעוז אנוש קרוץ מחומר, להלחם נגד כוכבי שמים ממסילותם, ודבר זה קשה מאוד, ולא כל איש אשר לו העוז, לעמוד נגד כסילי שמים, ודבר זה נמסר לגדולי הדור, אבל לאו כל אפין שוים בזה, ועל כל פנים אין עונשו קשה כל כך היותו לא במעל ולא עינה מלבו דבר הרע הזה:

ובזה יובן דברי ממוכן שאמר [אסתר א, טז] לא על המלך לבדו עותה ושתי המלכה וכו' ועל כל העמים וכו', דלכאורה הוא כמזלזל בכבוד המלך, כאלו יאמר דבשביל פגם המלך אינה ראויה כל כך לעונשים כמו פגמה בכל העולם, ודבר זה גנאי למלך, כי בשביל כבוד המלך ופחיתות כבודו, יותר יש לענוש, מנוגע בכבוד המוני עם, ובמה נחשב זלזול כבודם, נגד זלזול כבוד המלך כי רב הוא. אבל נראה במה שנאמר [אסתר א, יג] ויאמר המלך לחכמים יודעי העתים, כדת מה לעשות במלכה ושתי, כי אחשורוש היה חס על ושתי וחשב אולי מפאת המזל היה לי זה, שתהיה אשתי מורדת בי ותמאן לשמוע בקולי, א"כ לא עליה הפשע, כי כך חרוץ המשפט מהמזל ושליחותיה קא עבדה, ולכך שאל ליודעי עתים הבקיאים בדבר התולדה, לדעת כן, אם מפאת המזל או לא, אבל כבר כתבו כולם, ועיין מהרש"א בסוף מסכת שבת [דף קנ"ו.] גבי אין מזל לישראל, דלהרע לכל אומה אין כח ביד המזל כי אם מה' לבד יצא הדבר ע"ש, וזהו מאמר ממוכן לא על המלך וכו' אתה חוקר לדעת אם הוא מפאת המזל, לא אדוני, אם על המלך לבד עותה יש לומר מכח מזל, אבל היא עותה על כל השרים ועמים א"כ זה אינו מפאת מזל, ולכך חייבה מיתה:

ומזה נלמד כמה יש לאדם לחפש בזכות, טרם שידין את חברו, ובעונותינו הרבים כעת נהפך, שאם יש חלק אחד מאלף לחוב, יחפשוהו ממטמונים, לדין אותו לחוב, ואין דן דינו למזור, ולא כן עשו גוים קדמונים, וגם יש ללמוד מה רב הוא המקלקל לרבים, ובעו"ה כל העושה

דבר רע, לא זו שמקלקל לעצמו, אף גם מקלקל לאחרים, כי אם יעשה אחד אלף מעשים טובים, לא ילמדו ממנו, ויאמרו, לא כל אדם, לו הכח והיראה לעשות כמתכונתו, ואם יעשה חובה אחת תיכף ילמדו ממנו, לומר אם פלוני עושה כך למה אגרע, ולכן יש להזהר מאוד לבלי לגרום רעה לאחרים, וכל המחטיא רבים אין רע גדול מזה כי רבים חללים יפיל, ובגמרא אמרו [מגילה יב ע"ב] דשאל לבני יששכר הבקיאים בעיבור שנים, והם השיבו דילך לגבי עמון ומואב דיתבי בדוכתא דכתיב שאנן מואב וכו', ולהבין הענין, מה טוב בבקיאות בעיבור שנים לדון דינה של ושת, ומה השיבו דילך לבני עמון ומואב, מי ביקש זאת מידם, והליועצים למלך נתנם, אם לא רצו לדון ושת, ומה היה די בזה, ולמה להם ליעץ למלך ממי תקום העצה ודבר משפט:

אבל באמת אחשורוש הלך הכל בדין ובמשפט עם ושת, וכבר נודע כי בן נח הוא בר עונשין כשהוא בן כ' כמו למעלה, דבמתן תורה נתחדש הלכה, דיהיה הזכר בן י"ג ובת י"ב שנה לעונש בגדלות, אבל בבן נח עונש שלמטה ושלמעלה שוים, ומבואר בילקוט [ילק"ש אסתר א' רמז תתרמ"ט] כשכבש כורש לבלשאצר היתה ושת נערה ובא אחשורוש ולקחה, וידוע כי נערה שנותיה בת י"ב שנים ו' חדשים, ומבואר במגילה [מגילה יא ע"ב] כי כורש מלך ב' דריוש ג', וא"כ בשנת שלש למלכו שעשה משתה, הרי עברו שבע שנים, וא"כ כאשר החל לעשות משתה, שהיה בתחילת שלש למלכו, היתה ושת בת י"ט שנים וששה חדשים, ותחלת סעודתו היתה בתחלת שנה שלישית, שהוא תשרי, כי למלכי אומות העולם מתשרי מנין, וא"כ משך הסעודה שהיה ק"פ ימים שהוא חצי שנה, א"כ כבר היתה בת עשרים והיתה בת עונשין, אך אם היה בחורף הלזה חודש עיבור, א"כ עדיין לא נשלמו העשרים שנה, כי נשלמו הק"פ ימים טרם שישלם חצי שנה, א"כ עדיין אינה בת עונשין, ולכך חקר לדעת אצלם אם נתעברה השנה:

והנה הם ידעו כי לא נתעברה השנה, וא"כ היא בת עונשין, ומכל מקום פתחו בהצלה תחלה, דנודע [יבמות עו ע"ב] דלכך עמוני ולא עמונית דאין דרכה של אשה לקדם, ואמרו [שם] היה להם לקדם, נשים לקראת נשים, ואמרו [תהלים מה. יד] כל כבודה בת מלך פנימה, וא"כ אם אפי' נשים לקראת נשים אין להם לקדם, איך תלך ושת ערומה לפני אנשים, ואמרו במדרש, בשביל צניעות נשי מואב ועמון - כאשר יעץ בלעם להפקיר בנותיהם לבני ישראל, מיאנו בנות מואב, ולכך הוצרכו להפקיר

בנות מדין - זכו, ולא גלו בראש גולים, דכתיב שאנן מואב וכו', וזה כונתם, דהם ביקשו להליץ בעד ושתי, ואמרו זיל לגבי עמון ומואב דיושבים שקט ושאנן, והכל בזכות צניעות נשים, א"כ הדין עם ושתי שלא ביקשה לעשות פריצות כזו, ולבוא ערומה בפני כל השרים והעמים:

מזה נלמד כמה יש לאשה להיות צנועה, ואמרו חז"ל [מגילה ב ע"ב] בא גבריאל ועשה לה זנב, הרצון כי נתן בקרבה להיות צנועה, כי אמרו במדרש [ב"ר פי"ח, ג] דלכך נבראת מן הצלע, מה צלע מכוסה וטמון, אף האשה צריכה להיות צנועה ויושבה בביתה, מבלי תראה ותמצא בחוץ, אך זהו אם נבראת מן הצלע, אבל למאן דאמר דו פרצופין נבראו, א"כ אין הבדל בין זכר ונקבה כלל, וחז"ל כינו לצלע - שנבראה אשה ממנה - זנב, כדאמרינן בברכות [ברכות סא.] חד אמר פרצוף וחד אמר זנב, וזהו כי גבריאל נתן בלבה זנב, הוא הצלע ולא פרצוף, וא"כ צריכה להיות צנועה מבלי ללכת ערום לעין כל:

ומזה יש ללמוד לנשים תוכחת מגולה שתהיינה צנועות יושבות אהלים, ותודה לאל בכאן נשים צנועות בעצמותן ת"ל לא נשמע עליהן שום שמץ רע ח"ו, אבל בעו"ה יעמדו ברחוב, מקום מהלך רבים, עד שכמעט אי אפשר להלוך אם לא יפגשו בהם, בבקשה מכם, למה לכם זאת לגרות היצר הרע בעצמכן, הלא די לנו במלחמתנו עם יצה"ר כאשר הוא החל, ויש לנו להשמר ממנו מכל רע, ולמה לנו להביאנו לכלל נסיון ומלחמה עם יצה"ר, שאינה מלחמת מצוה כלל, הואיל והוא נעשה מצדנו:

וביחוד יש לנו להשמר מהרהור והסתכלות, כי הוא מזיק לאדם עד למאוד בכל דבר חפץ מחפצי שמים, הן לימוד, הן תפלה, והן בכל דבר, ולכן נא הסירו רוע מעלליכם מנגד עיניכם מנעו עצמכם מתועבה זו, וביחוד להשמר ולהזהר פן ואולי ח"ו יבוא לידי יחוד, אנשים ונשים, בחורים ובתולות, אשת-איש שהוא איסור דאורייתא, ויחוד פנוייה, דוד ובית דינו גזרו עליהם, וכל העובר על דברי חכמים ח"ו חייב מיתה, וחמורים דברי סופרים יותר מדברי תורה, מי הוא זה ואיזה הוא, אשר בשם ישראל יכונה, אשר לא יירא ויפחד, ויסמר שערות ראשו מהעונשים הגדולים הקשים והמרים עד מאד, האמורים בש"ס ובזוהר ובכל ספרי מוסר, על עון מוציא זרע לבטלה ר"ל כידוע לכל, ואיך יביא האדם עצמו לכלל זה ח"ו, ביחוד, ובהסתכלות בנשים, אשר הוא נמנע ממש לבל יבוא לידי הרהורים רעים ביום לבוא לידי טומאה בלילה ח"ו, וזה אין נקרא אונס, כי הוא עצמו הוא הגורם ומגרה יצר הרע על נפשיה, לכן נא ונא בבקשה

מכם יהיה מחניכם קדוש, לבל יהיה בבתיכם עירוב וכל אשה שורה בביתה:

ונשוב להנ"ל, כי באמת אם המזל גורם להרע ולהיטיב, איה איפוא שמירת התורה בכללה, אמנם כבר אמרו [שבת קנו]. אין מזל לישראל, כי הטעם, כי מחמת המזל לא היה ראוי לאברהם להקים זרע בעולם, ואברהם באיצטגנינות שלו ראה כי אינו מוליד, כי כל המזלות מתנגדים לו להקים זרע, אבל ה' שידד המערכות, להקים עם ישראל מאברהם, מתנגד למזל, ולכך אין מזל לישראל, כי לא באו לעולם מפאת מזל, ולכך יכולים הם לשמור התורה, ולבחור בטוב ולמאוס ברע כי אין המזל מכריחם לשום דבר, וזהו הטעם כי כל העמים מאנו לקבל התורה, כי הם תחת המזל, ומזל גורם להרע ולהטיב, ואיה איפוא שמירת התורה, אמנם נחנו, עם ה', ראויים לקבל התורה, כי אין אנו תחת המזל כלל:

(המשך אי"ה בגליון הבא)